# *Karl Müller'in Türkiye'de Bir Merkez Bankası Kurulmasına İlişkin Raporunun Siyasi Yansımaları*

*Aytekin ERSAL*

Dr., MEB
E-mail: ersalaytekin1@hotmail.com

Geliş Tarihi: 28/09/2015 Kabul Tarihi: 16/11/2015

**ÖZ**

ERSAL, Aytekin, **Karl Müller'in Türkiye'de Bir Merkez Bankası Kurulmasına İlişkin Raporunun Siyasi Yansımaları,** CTAD, Yıl 11, Sayı 22, (Güz 2015), s. 481-508.

Merkez bankaları modernleşme süreçlerinin finansmanında önemli roller üstlenmişlerdir. Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin ardından, kurucu kadro, sanayi, demiryolları ve milli savunmaya yönelik alanlarda karşılaştığı finansman sorunlarını aşabilmek için, milli bir merkez bankası kurma ihtiyacını duymuştur. Bu arzunun ifadesi olan 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı yasa kaleme alınmadan önce, uluslararası şöhrete sahip bazı maliye uzmanlarından, Türkiye'de merkez bankasının kuruluş şartlarının araştırılması istenmiştir. Almanya Merkez Bankası Başkan Yardımcısı Karl Müller de bu uzmanlardan birisidir. Müller, 1929'un son günlerinde Türkiye'ye gönderdiği raporunda, sanayi, demiryolları ve milli savunma harcamalarının kısılıp, ziraata ayrılan payların artırılması gerektiğini; tarım ülkesi kimliğinin muhafaza edilerek dış ticarette fazla verildiği günlerde bir merkez bankası kurma düşüncesinin hayata geçirilebileceğini söylemiştir. Müller raporu, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu günlerde, basının gündemine taşınmıştır. Kurucu kadronun özlemlerini ve dönem Türkiye'sinin iktisadi koşullarını dikkate almayan rapor, muhalif kesimlerin beğenisiyle karşılaşmıştır. TBMM müzakerelerinde ve basında rapor etrafında tartışmalar yaşanmıştır.

***Anahtar Kelimeler:*** Merkez Bankası, finansman, modernleşme, basın, Karl Müller.

**ABSTRACT**

ERSAL, Aytekin, **Political Reflections of Karl Müller's Report on an Establishment of a Central Bank in Turkey,** CTAD, Volume 11, Issue 22, (Fall 2015), pp. 481-508.

Central Banks have significant role in finance of modernization processes. Following the triumph in Turkish National Struggle, the founders of the country comprehended the need to establish a central bank in order to overcome the financial problems experienced in industrial development, railway construction and defence requirements as well. As an expression of this will, some renowned finance experts were consulted to study the requirements and conditions of an establishment of a central bank before the law penned on June 11st, 1930 numbered 1715. Germany Central Bank Deputy Chief Karl Müller was one of those experts. Müller, in his report which he sent to Turkey, stated the need to reduce the expenditures in industry, railway and national defence and contrarily to increase in the proportion of allocations of agriculture. He also advised the protection of agricultural identity of the country quoting that the establishment of the Central Bank would be possible under the circumstance of the merchandise trade surplus. Müller's report was given place in the national press on the days when The Free Republican Party was founded. The report which clashed with the strong wish of the board of founders and the economic circumstances was attracted by the opposition parties. Some discussions in the parliament and press debates were carried out on the report. This study aims to introduce those debates on Müller's report and its repercussions.

***Keywords***: Central Bank, Finance, Modernization, Press, Karl Muller.

## Giriş

Kapitalizmin gelişimi P.Q = M.V formülüyle izah edilmiştir. P fiyatı, Q dolaşımdaki mal ve hizmetleri, M para miktarını, V paranın dolaşım hızını sembolize eder.[1] Mal ve hizmetlerin korunan bir değer üzerinden piyasadaki dolaşımının sağlanması, modern devletlerin itibarını belirlediği gibi, güçlerini de tahkim etmiştir. Altın türünden değerli madenler etrafında yürütülmeye çalışılan iktisadi düzenin durgunluğu kâğıt parayı, senet, bono, tahvil gibi kıymetli dokümanları ortaya çıkarmıştır.[2] Ellerindeki sınırlı mevduatın çok daha fazlasıyla

1 Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi I, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri,* Çev.: Latif Boyacı, Bakış Yay.,İstanbul 2004, s. 87.

2 Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev.: M.Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Paragraf Yay., Ankara 2005, s. 322, Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*, C.I Çev.: M.Ali Kılıçbay, Gece Yay., Ankara 1992, Para politikasının temel amaçları noktasında bkz,

kaydi para oluşturan bankaların bu süreçte oynadıkları rol ise bir hayli dikkat çekici olmuştur.[3]

Sınırları belli bir alanda şiddet ve eğitim tekelini uhdesine alan ulus – devletlerin, piyasanın akışkanlığına yapabilecekleri müdahalenin en önemli aygıtı, merkez bankaları olmuştur.[4] Milli Mücadele sonrası sanayileşmek, şehirleşmek, demiryolları ağlarıyla ulusal pazarını oluşturmak isteyen Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, finansal piyasaları düzenleyebilmek için bir merkez bankası kurma ihtiyacı duymuştur. Bu çalışmada batılı bir maliye uzmanın değerlendirmeleri ışığında Türkiye'nin merkez bankası tecrübesi ele alınacaktır. Konunun tarihi arka planı ortaya konulacak, Müller'in merkez bankası kurulma talebini olumsuzlayan raporu özetlenecek ve nihayet "Müller raporu" olarak gündeme düşen raporun siyasal yansımaları meclis zabıtları ve dönem basını üzerinden değerlendirilecektir.

**Merkez Bankası Kurma İhtiyacı**

Bankacılık türü faaliyetlerin 3000 yıl önceye uzanan bir geçmişi olmakla birlikte, kavram asıl adını, İtalyanca masa anlamına gelen "Banco" kelimesinden almış ve sokak başlarında paranın değerini ölçen sarrafların yaptığı işe atfen kullanılagelmiştir.[5] Paranın değerinin istikrar bulması ile kapitalizmin gelişimi arasında kurulan bağlar "emisyon / ihraç bankası, bankaların bankası" da denilen merkez bankalarının kurumlaşmasına zemin oluşturmuştur.[6] Bu bağlamda ilk tecrübenin 1694 yılında İngiltere Bankası ile yaşanmış olması bir tesadüf olmasa gerektir.[7]

Merkez bankaları dolaşımda olan paranın istikrarlı bir şekilde değerini koruyabilmek için, diğer bankaların mevduatlarından bir kısmını elinde tutar,

---

Dilek Tokel, *Para Politikası ve Faiz Kararları Arasındaki İlişki: Teorik ve Uygulamalı Yaklaşım*, MÜBSE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 3-17.

3 İlker Parasız, *Para, Banka ve Finansal Piyasalar*, Haşet Yay., Bursa 1982, s. 31-34.

4 Merkez bankalarının para politikası araçları noktasında bkz, Altuğ Kazar, *Merkez Bankası ve Parasal Şokların Etkileri*, ÇÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana 2012, s. 18-24.

5 Sururi Kocaimamoğlu, *Bankacılık Ansiklopedisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1980, s. 70, Susana Kadyrova, *Merkez Bankası Bağımsızlığı ve Makroekonomik Performans Arasındaki İlişki*, İÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 6.

6 Serkan Danışman, *Türk Bankacılık Sistemi İçinde Merkez Bankası'nın Rolü ve Önemi*, MÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 28 -29.

7 Forrest Capie v.d., *The Future of Central Banking: The Tercentenary Symposium of the Bank of England*, Cambridge University, Cambridge 1997, s. 1-5.

kâğıt paranın basım tekelini üzerine alır, ülke altın ve döviz rezervlerinin kontrolünü sağlar, nihai kredi kaynağı olarak kredilerin koordinasyonu ve hükümetin maliye hizmeti gibi işlevleri yerine getirir.[8]

Modern devletlerin inşası noktasında duyulan finansman taleplerinin yerine getirilmesinde önemli hizmetler sunan merkez bankalarının kurumlaşmasına dair süreçler, büyük savaşlar ve iktisadi çalkantılardan etkilenmiştir. [9] Sözgelimi İngiltere'de merkez bankası kurma ihtiyacı, Fransa ile girilen savaşın finansmanında kuyumculardan alınan altınların ödenememesi üzerine duyulmuştur.[10] Aynı durum, Fransız Bankası (1800) ile Prusya Bankası (1847), 1875'te Reichsbank (Rayşbank) adını alıyor, için de geçerlidir. [11] Bahsi geçen devletler, Birinci Dünya Savaşı'nın finansmanını merkez bankaları üzerinden gerçekleştirmiştir. Fransa'da 6 milyar 800 milyon Frank olan ihraç haddi, 5 Ağustos 1914'te 12 milyara çıkartılmıştır. Almanya ve İngiltere'de karşılık oranları savaşın başlamasıyla birlikte önemini yitirmiştir.[12]

Modernleşmenin finansmanı noktasında merkez bankalarına ayrıcalıklı roller yüklenilmiştir. 1920'li yıllarda getirilen istikrar düzenlemelerine rağmen, ülkelerin sanayi alt yapılarının inşasında, merkez bankaları kolaylaştırıcı hizmetler yerine getirmiştir. Bu bağlamda, iktisatçılarının oldukça hassas oldukları söylenilmişse de, Alman Merkez Bankası Reichsbank'a konulan 100 milyon marklık sınırın aşılabildiği tek alan demiryolları ve posta teşkilatlarının yapımı olmuştur.[13] Bunlar modern ulus – devletlerin kalkınma arayışlarında, merkez bankalarının önemine dikkat çeken gelişmeler olsa gerektir.

8 Glenn G. Munn's, *Encyclopedia of Banking and Finance, Bankers Publishing Company*, Boston 1973, s. 176. Aziz Köklü, *Türkiye'de Para Meseleleri, 1914 -1946 Devresinde Para Siyasetimiz ve Paramızın Kıymeti*, MEB Yay., Ankara 1947, s. 6-25.

9 Hilmi Gülay, *Merkez Bankasının Finansal Mimarideki Rolü ve Türkiye*, DEÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009, s. 3-4.

10 Hüseyin Al, Ş.K.Akar, K.Bayraktar, *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme*, TCMB Yay., İstanbul 2014, s. 31.

11 Kocaimamoğlu, a*ge*., s. 70.

12 Edmond Ulrich, *Harpden Sonra Avrupa'da Merkez Bankalarının Tensiki Prensipleri*, Çev.: Süleyman Hikmet Baban, Ulus Matb., Ankara 1936, s. 4.

13 Ulrich, a*ge*., s. 84. 1920'den sonra altın standardı üzerinden istikrar arayışı düşüncesi önemini yitirmeye başlamıştır.Bkz, Süleyman Barda, *Altın Meselesi*, İÜ Yay., İstanbul 1954, s. 3.

Osmanlı Devleti, modernleşme süreciyle birlikte, merkez bankasının yerine getirdiği işlevlere ihtiyaç duymaya başlamıştır.[14] Özlemi duyulan zaferlere ulaşma noktasında güçlü bir ordu kurma arayışı, harbiye – tıbbiye – mülkiye üçlemesiyle sembolleşen modern okulların açılmasını beraberinde getirmiştir.[15] Savaşlarla birlikte yürüyen süreç, ağır finansman sorunlarına neden olmuştur.[16] Kırım Harbi (1854), bütçe dengesinin yürütülemeyeceğini göstermiştir. Nitekim dönem içerisinde yaklaşık 150 – 172 milyon Frank gelire karşılık, 160 milyon Franklık bir gider var iken, devlet, 280 milyon Franklık bir savaş masrafıyla karşı karşıya kalmış ve dış borca yönelme bu minvalde elzem görülmüştür. Borçların emanete alınması meselesi yabancı sermayenin kontrolündeki bankaları gündeme taşımıştır.[17]

Piyasadaki kâğıt paranın istikrara kavuşması, hazine borçlarının daha sağlam bir zemine bağlanması noktasında duyulan endişeler, Bank-ı Osmani'nin kuruluşunu sağlamıştır (1856). İngiliz - Fransız ortaklığında kurulan banka, 1863 yılında Bank-ı Osmani-i Şahane adını alarak, senyoraj hakkını devletle paylaşma gereği duymaksızın, para basma yetkisini de üstlenmiştir.[18] Bankanın gerek I.Dünya Savaşı gerekse Milli Mücadele sürecinde gösterdiği olumsuz tutumlar, oldukça dikkat çekicidir. Milli Mücadele döneminde İstanbul Hükümeti'nin

---

14 Süreç, içinden çıkılmaz bir hal alınca sürekli bir biçimde paranın değerini düşürme / tağşiş yoluna gidilmiştir. Bkz, Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, TVY Yay., İstanbul 1997, s. 278.

15 Modernleşme ile zafer kazanan bir ordu kurma arasındaki güçlü bağlar noktasında bkz, Gültekin Yıldız, *Osmanlı Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyopolitik Etkileri, (1826 – 1839)*, MÜTAE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 86-87.

16 Emine Kıray, *Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 84.

17Arzu Varlı*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Parasal Alanda Kurumsal Düzenlemeler: T.C. Merkez Bankası,* MÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 33-49, İlhan Tekeli, Selim İlkin*, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB Yay., Ankara 1997, s. 83. 1856 – 1875 arasında yüksek faizli borcun çevrimi amacıyla kurulan yabancı sermayeli banka sayısı 11'dir. Bunların listesi için bkz, Öztin Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, Gerçek Yay., İstanbul 1989, s. 10, dn. 1. Sürecin Avrupa'ya duyulan iktisadi bağımlığa etkileri noktasında bkz, Figen Taşkın, *Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu*, İÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 74-92.

18 Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi,* İBÜY, İstanbul 2004, s. 25. Banka, Avrupa piyasasından %4, %5 faizle elde ettiği altın karşılığında en az %6 faizle hükümete avans veriyordu. Altının kâğıt paraya karşı oranı 1/3 olduğu dikkate alındığında %2'ye mal edilen paranın 3 katı faizle devlete verildiği, bankanın senyoraj hakkını devletle paylaşmadığı görülür. Haydar Kazgan, Murat Öztürk, Murat Koraltürk, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB Yay., İstanbul 2000, s. 43.Bankanın kuruluş nizamnamesi için bkz, Hasan Ferid**,** *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi, C.III.*, Haz.: M.Hakan Sağlam, TCHM Yay., İstanbul 2008, s. 172-176.

Osmanlı Bankası'ndan 1.340.000 lira borç aldığını, Kuvayi İnzibatiye'nin bu parayla finanse edildiğini hatırlamak gerekir.[19]

Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesi yalnızca kurucu kadroda değil sanayici, tüccar, esnaf kesiminde de milli bir ihraç bankası oluşturulması arzusunu güçlü bir şekilde duyurmuştur.[20] Tüccar ve sanayici kesimin uzun vadeli kredi bulamaması, kalkınmanın önündeki en büyük engel gibi görülmektedir. [21] Yabancıların 1924 yılı toplam mevduat içindeki payları %78'dir.[22]Mali piyasalarda milli yapılar, en fazla 90 günlük kredi verebilmektedir. Yabancı bankalar ise Türk tüccarlara, 12 aya varan krediyi, tarıma dayalı iktisadi yapının korunması şartıyla, vermektedirler.[23] Hâlbuki memleketin demiryollarına ve sanayi yatırımlarına ihtiyacı had safhadadır.[24]

Sanayileşmek, demiryolları ağıyla ülke bütünlüğünü korumak isteyen kurucu kadronun, önündeki finansal bariyeri aşması noktasında, merkez bankası ulaşılması gereken bir hedef olarak görülüyordu. Kökleri II. Meşrutiyet (1908 – 1918) Dönemi'nin milli iktisat anlayışına kadar uzanan bu arzunun, iktisadi bir hedef olarak ilk ifadesi, IV. İnönü Hükümeti (01.11.1927 – 27.09.1930) programında dile getirilen *"…devlet bankasına ait kanun layihasını bu sene Meclise takdim edeceğiz. Bir seneye kadar Cumhuriyet Bankasının küşadının müyesser olacağını ümit ediyorum."* cümleleriyle mümkün olabilmiştir.[25] Mustafa Kemal Paşa da, 1 Kasım

19 Tekeli, İlkin, *Para ve Kredi*..., s. 168. I.Dünya Savaşı süresince bankanın Osmanlı hükümetine desteğinden söz etmek mümkün değildir. Dönemin Maliye Bakanı Cavit Bey, 1917 yılı bütçe konuşmasında piyasaya sürülen paranın hangi zorluklarla temin edildiğini anlatır. Bkz, Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım:4*, TTK Yay., Ankara 1983, s. 503-516.

20 Özellikle 1923 yılında düzenlenen iktisat kongresi bu açıdan oldukça önemlidir. A.Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 – İzmir, Haberler – Belgeler – Yorumlar*, SPK Yay., Ankara 1997, s. 353-356.

21 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ Yay., Ankara 1983, s. 53.

22 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923 – 1950*, TVY Yay., İstanbul 1994, s. 125.

23 Sanayi kesiminin "Kredi yok!" feryatları için bkz, Oya Siler, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler, Tartışmalar, (8 - 10 Haziran 1973)*, Ed.: Osman Okyar, H.Ünal Nalbantoğlu, HÜ Yay., Ankara 1975, s. 499-511.

24 Yavuz Haykır, *Atatürk Dönemi Kara ve Demiryolu İnşa Çalışmaları (1923 – 1938)*, FÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2011, s. 227 vd.

25 Tekeli, İlkin, *1929 Dünya Buhranında…,* s. 131. Toprak, 1914 – 1918 arasının milli iktisat anlayışının belirdiği bir dönem olduğunu söyler. Bkz, Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat***,**Yurt Yay., Ankara 1982, s. 26-28

1928 yılında, TBMM'de yaptığı konuşmada, *"Cumhuriyet Bankasının bu sene zarfında (TBMM çalışma yılı anlamına) açılmasına muvafakatiniz, en yüksek ve esaslı icraatımıza hakikaten iftihar olunacak bir ilave olacaktır."* diyerek hükümetin kararına açıkça destek vermiştir. Nihayetinde 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı yasa ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur.[26]

Kanun maddeleri kaleme alınmadan önce, konunun uzmanlarına, çeşitli raporlar hazırlatılmıştır. 1 Mart 1928'de Hollanda Merkez Bankası Meclis Üyesi Dr. Vissering Türkiye İş Bankası aracılığıyla Türkiye'ye davet edilmiştir. Dr. Vissering yaptığı incelemeler neticesinde hazırladığı raporunda hükümete bağlı olmayan, anonim şirket şeklinde özel bir merkez bankası kurulması gerektiğini belirtmiştir. Sanayi ve savunma harcamalarının kısıtlanması üzerinde durmuştur. İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar da Dr. Vissering'in raporunu başbakana takdim ederken aynı görüşleri içeren ek bir rapor sunmuştur. [27] Bu tarz teşebbüslerin bürokratik çevrelerde endişe ile karşılandığı belirtilmelidir.[28]

Şubat 1930'da İtalya Maliye Eski Bakanı Kont Volpi ile temas kurulmuştur. Kont Volpi, *"Türk Hükümeti'nin mali ve parasal sorunlar karşısındaki niyetlerini göstermesi bakımından derhal devlet bankasının kurulmasını*" tavsiye etmiştir.[29] Lozan Üniversitesi akademisyenlerinden Leon Morf ise devlet bankasının altın sistemine bağlı kalarak, piyasaya kâğıt para sürmesi gerektiğini söylemiştir.[30]

Merkez Bankasının kuruluşuna ilişkin rapor talep edilen uzmanlardan birisi de Karl Müller'dir. Müller, Alman Merkez Bankası Başkanı Hjalmar Schacht'ın yardımcısıdır. Asıl rapor, başkandan istenmiş; fakat Schacht işlerinin yoğunluğu nedeniyle yardımcısını göndermiştir. Müller, Nisan 1929'da Türkiye'ye gelerek, Haziran ayı ortalarına kadar, bir merkez bankasının kurulması için gerekli şartların

---

26 Selim İlkin, "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler, Tartışmalar, (8 - 10 Haziran 1973)*, Ed.: Osman Okyar, H.Ünal Nalbantoğlu, HÜ Yay., Ankara 1975, s. 537-582. Banka'nın kuruluş sürecinin, basına yansıyan haberler şeklinde ele alınışı noktasında bkz, Mehmet Özdemir, *Cumhuriyet'ten Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB Yay., Ankara 1997, s. 13-17. Kanun metni için bkz, İlkin, Tekeli, *Para ve*…, EK: XXIV. Kanunla birlikte kurulan yapının hukuki çerçevesi noktasında bir değerlendirme için bkz, Mehmet Şerif Uygun, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Türk Devlet Teşkilatındaki Yeri ve Avrupa Merkez Bankası İle Karşılaştırılması*, GÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 22-29. Ankara 1997, s. 2-5.

27 İlhan Tekeli, Selim İlkin*, Para ve Kredi…,* s. 267-269.

28 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya…,* s. 133.

29 İlhan Tekeli, Selim İlkin*, Para ve Kredi…,* s. 275.

30*A.g.e.*,288, Varlı, *agt.*, s. 131-133.

olup olmadığını araştırmıştır. 1929'un son günlerinde Türkiye'ye gönderilen Müller raporu, gerek basında gerekse siyasal çevrelerde geniş yankı uyandırmıştır.[31] Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşuna denk gelen günlerde rapor basına sızmıştır. Özellikle muhalif kesimler, hükümet politikalarının eleştirilmesinde raporu bir dayanak olarak kullanmışlardır. Önce rapor özetlenecek ve ardından raporun siyasal yansımaları ele alınacaktır.

**Karl Müller'in Raporu**

Doktor Karl Müller'in hazırladığı rapor, "Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezî İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname" başlığını taşır.[32] Müller, raporuna, *"Gayri sabit ve mütedenni nakit mikyaslarının ıslahına müteallik tedabir malûmdur."* cümlesiyle başlar ve dolaşımdaki paranın istikrar bulması için iki ölçüt koyar:

1.Sağlam bir devlet maliyesi, denk bütçe ve dalgalı borçların sınırlanması,

2.Üretim alanı ve miktarı genişlemiş bir ekonomi ve dengeye kavuşmuş bir ödemeler bilânçosu.[33]

Türkiye gibi tarım ülkelerinde ödeme bilânçosunun dengesinin aranacağı yer dış ticarettir ve Müller ilk olarak buraya bakar. I.Dünya Savaşı'ndan önce 1911 – 1912 bütçesinde gelir 26,8 milyon altın Türk Lirası, gider 36,2; açık 9,4 milyondur. Keza 1908 – 1909 – 1910'da dış ticaret açığı 13,0 – 15,9 – 19,5 milyondur. Bunlar yürünen zeminin kırılganlığına bir işaret olmakla birlikte, yeni Türkiye'nin istiklal uğrundaki mücadelesi takdire şayandır. Zira nüfus bile alt üst olmuştur. Sanayi, ticaret ve tarımda faal olan anasırdan 1,5 milyon gitmiş, yerine yarım milyonluk Türk köylüsü gelmiştir.[34] Yabancı memleketlerin gümrük tedbirleriyle birlikte bu durum ihracatı daraltmıştır. *"Hâlbuki ihracatın ittisa kesbetmesi mübadele iktisadiyatının devamını temin edecek en zaruri şarttır."*[35]

Türkiye'nin ihracından fazla ithalat yapıp uzun vadeli ve dalgalı borçlara girmesi ve iktisaden dönüşü zor yatırımlar, durumu güçleştirmektedir. Gayri iktisadi harcamalar, döviz darlığı ve milli paranın kıymetten düşmesini

31 Tekeli, İlkin, *Para ve*…, s. 270.

32 Raporun tam metni için bkz, Tekeli, İlkin, *Para ve*…, Ek: IV.

33 Doktor Karl Müller, *Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezî İhraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname*, Başvekalet Müdevvenat Matb. Ankara 1930, s. 3.

34 *Age*., s. 5.

35 *Age*., s. 6.

beraberinde getirmektedir. *"Bu rakamların mutlak sıhhatine itimat edilemez."* ise de 1923 -1924 – 1925 – 1926 – 1927 senelerinde dış açık 60,1 – 34,7 – 49,2 – 46,9 – 53,0 milyon liradır.[36]

İngiliz Sterlini'nin Türk Lirası'na göre senelik değeri 816'dan 943'e çıkmıştır. Gümrük fiyatlarına bakıldığında 1926'da 44,92 milyon açık verilmiştir. Müller, cari açığın 41,7 milyonunun kredilerden karşılandığını, 3,22 milyonunun ise "gayrı kabili izah" olduğunu söyler.[37]

İhracat 1925'te artmış; ama sonra hep düşmüştür. 1928 ve 1929'un daha kötü olacağı tahmin edilir. Ekonominin büyük bir kısmı tarıma, tarımın da tamamına yakını hava şartlarına bağlıdır. Yapılan ihracatın %90'ı ziraata dayalıdır.[38]

İhracatın aksine, bütçe giderleri sürekli artmaktadır. 1926 – 1927 savunma harcamaları sırasıyla 69,3 milyondan 78,4 milyona çıkmıştır. Bu rakamlar bütçenin %31 - %40'ına tekabül etmektedir. Gene bu rakamlara sırasıyla 8,9 milyon ile 11,4 milyonluk, bütçenin %4 ile %5,4'ünü teşkil eden, jandarma harcamalarını da eklemek gerekir. Oranlar 1929 - 1930'a gelindiğinde %45'leri bulmuştur.[39]

Müller'in yaklaşımında gayri iktisadi görülen savunma harcamalarının yanında bir diğer kalem demiryollarıdır. Bu yollara yapılan masrafların 2/3'ü savunma, 1/3'ü iktisadi niteliklidir. Nihayetinde bütçeden asgari 103,7 milyon lira savunmaya, azami 15,26 milyon lira iktisadi harcamalara gitmektedir. Bu durum 1920 senesinde Brüksel'de imzalanan sözleşmenin, savunma harcamalarının bütçenin %20'sini geçmemesi gerektiğine dair hükümlerine, terstir.[40]

---

36 *Age.*, s. 7-8.

37 *Age.*, s. 9.

38 *Age.,* s. 11-15.

39 *Age.,* s. 17.

40 *Age.,* s. 18-19. 1920 Brüksel Konferansı, merkez bankalarının aşırı emisyonundan dolayı Avrupa'da baş gösteren yüksek enflasyonu frenlemek, milli paraya bir istikrar getirmek için düzenlenmiştir. Ulrich, alınan kararlardan merkez bankasının bağımsızlığı ile yabancı sermaye desteğiyle kurulacak ihraç bankasının uluslararası kontrolü maddelerinden hariç dile getirilen hususların önemsiz olduğunu söyler. Bkz, Ulrich, *age.,* s. 7. Burada demiryollarının savunma / gayri iktisadi ve iktisadi olarak tasniflenmesi de oldukla problemli bulunmaktadır. Şark'ta yaşanan asayişsizliklere binaen yapılan / yapılacak olan yollar neden gayri iktisadi oluyor? Hâlbuki bir memleketin güvenliği ile ulusal pazar bütünleşmesi arasında oldukça güçlü bağlar bulunmaktadır. Kuruç, yeni rejimin demiryolu siyasetiyle özdeşleştiğini, bu noktada temel hedefin iç pazarı inşa ederek devlet kurma anlayışı olduğunu belirtirken bu duruma işaret etmektedir. Bilsay Kuruç, *Belgeleriyle Türkiye İktisat Politikaları, I.Cilt, (1929 – 1932)*, AÜSBF Yay., Ankara 1988, s. XXXIV.

Yeni devlet, yaklaşık 4000 km uzunluğunda demiryolu devralmıştır. Buna 2300 km daha ilave edilmek istenmektedir ki maliyeti 250 milyon TL ( 34 milyon İngiliz Lirası)' dir. Duyun-u Umumiye sözleşmesi gereğince bu tarz masraflara girilip girilemeyeceği, tereddütlüdür. Ankara – Kayseri, Samsun – Amasya (131 + 381 km) 36 milyon TL'dir. Ankara – Kayseri hattının tamir ve tecdit (yenileme) masrafı hariç, safi işletme masrafı hâsılatın %215'ini, Samsun – Sivas ise %300'ünü aşmıştır. Tecdit ve tamir masrafları da eklenirse %680'e ulaşan masraflar görülmektedir.[41] Müller, bütçeye sirayet eden noksanlıkların "*Hususile Şimendiferinşaatı masraflarında ve daha vasimikyasta Müdafaa ve Bahriye mubayaatında*" olduğunu söyler. Bu masrafların %50'si yabancı şirketlere yapılacak ve önümüzdeki yedi yıllık dönemde kredi güvenilirliğini tehlikeye düşürecek mahiyettedir. Dövize ihtiyaç 1929'dan sonra daha da artacaktır. Buna rağmen, Türk Lirası, İngiliz Sterlini karşısında, 1924'ten 1929'a kadar olan dönemde her yıl ortalama %3,7 değer kaybı yaşamıştır.[42] Bu noktada Müller, bir merkez bankasının nakit istikrarı arayışına binaen kurulabilmesi için asgari şartları tekrar hatırlatır:

1.Zengin bir üretim,

2.Dış ticarette fazla vermek ve ödemeler dengesini güçlendirmek,

3.Sağlam bir devlet maliyesi.

*"Yukarıdaki izahata nazaran hüküm, bu iptidaî ve zarurî şartların Türkiye'de henüz mevcut olmadığı merkezindedir."* der.[43]

Peki, bu şartlar nasıl oluşacaktır? Zaruri olmayan masraflardan kaçınılmalıdır. Bütçe sağlık, eğitim, ticaret ve ziraat gibi "iktisadi" alanlara tahsis edilmelidir. Şu anda bu kalemlere 8,5 milyon lira yani bütçenin %4'ü ayrılmaktadır. Şimendifer ve milli savunma gibi "iktisadi olmayan" alanlar ise bütçenin kahir ekseriyetini götürmektedir. "İktisadi olmayan" alanlardan nasıl bir kesintiye gidileceği meselesi hükümetin takdirine kalmıştır.[44]

Müller, bürokrasiyi de ihmal etmez. Kamu yönetiminde reforma gidilmelidir. Memur sayısı azaltılmalıdır. Memurlara sorumluluk verilmeli ve güvenilmelidir.

41*Age*., s. 21.

42*Age*., s. 23-26.

43*Age*., s. 29.

44*Age*., s. 31.

Kurumlar kendi alanlarında ihtisaslaşmalıdır.[45] Bütün bunların hedefi iktisadi hayatın tanzimi olmalıdır. *"İstihsal ve ihraç etmek!" Muhtacı inkişaf olan memleketlerine en yüksek iktisat şiarı budur."* der. İstihsal ve ihracat, Türkiye'de, tarım ve hayvancılık sahasında cereyan edecektir. Ziraat için 100 milyon lira ayrılmış olmasını önemli bulur. Zira Türkiye, döviz açıklarını bu alandan kapatacaktır.[46] Sanayinin gelişimi için:

a.İşlenecek hammaddenin mevcudiyeti,

b.Eğitimli iş gücü,

c.İşletmeleri teşvik eden unsurların mevcudiyeti,

d.Büyük ölçüde tüketimin varlığı gerekmektedir.

B ve d maddeleri Türkiye'de yoktur. O halde sanayi harcamaları mensucat, değirmen, yağ gibi ziraata ilişkin alanlarla sınırlı kalmalıdır.[47] Rekabet gücü zayıf olan bu alanlarda bile pek fazla yoğunlaşılmamalıdır. Nitekim Samsun, Bursa, Kayseri, Isparta, İzmir, Aydın, Konya, Gaziantep'te kurulan mensucat fabrikaları başarısız olmuştur. *"Bütün bu teşebbüsler ve gayretler sermaye fıkdanından dolayı, semere verememektedir.*" Yabancı sermaye ise yerli işçi çalıştırma zaruretinden dolayı çekimser davranmaktadır. Maden sanayi için de benzer durum söz konusudur.[48]

Bu noktada Müller'in ağır sanayi hamlelerine dönük girişimleri de gayri iktisadi bulduğunu söylemekte bir sakınca olmasa gerektir. Demiryolu, sanayi, savunma harcamalarının kısılıp, tarıma aktarılması gerektiğini telkin eden Müller'in Türk Merkezi İhraç Bankası tesisi hakkındaki hüküm cümlesi şöyledir:

*"Bir taraftan Türk iktisadiyatının gayri kâfi olan ve bilhassa son seneler zarfında ihracatın da mahsus bir surette azalmasıyla daraldığı anlaşılan istihsal randımanı ve birçok zaıflar arzeden Türk maliyesi, diğer taraftan devlet bütçesinin pek şedit döviz taahüdatıaltında bulunması derhal nakit istikrarına tevessüle ve bir Merkezi İhraç Bankası tesisine müsaade edecek mahiyette değildir."*[49]

Yukarıda özeti verilen Müller raporunun, Türkiye'nin iktisadi şartlarını ve kurucu kadronun kalkınma özlemlerini dikkate aldığını söylemek oldukça güçtür.

---

45*Age.,* s. 32-34.

46*Age.,* s. 35-38.

47*Age.*, s. 40.

48*Age.*, s. 41-42.

49*Age.*, s. 44.

Sanayi ve ulaşım altyapılarına yönelik mütevazı harcamaların bile kısıtlanarak tarıma kaydırılması ile cari fazla verileceği beklentisi ise bir hayli iyimser bir yaklaşım olsa gerektir.

Raporun ilk istendiği isim olan Schacht da yardımcısına benzer değerlendirmelerde bulunur. Hüküm ifadesi ise Türkiye *"yapılan işlerin büyüklüğü ile mevcut vesaitin mahdudiyeti arasındaki nisbetsizlik"* dikkate alındığında bunu da başarabilecektir, tarzında gönül alıcı bir üsluptadır.[50]

## Karl Müller Raporunun Siyasi Yansımaları

### Meclis Müzakerelerinde Müller Raporu

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, 12 Aralık 1929'da, TBMM'de yaptığı konuşmada, kurulacak olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına ilişkin esasları açıklar. İnönü, son beş altı yıldır gözlemlenen paranın değer kaybının nedenlerini: 1.Savaş dönemlerinde ertelenen tüketim arzusuna, 2.Açık verme hastalığının nüksetmesine, 3.Bozuk iklim şartlarına, 4.Milli iktisadın kifayeti düşüncesinin zayıflığına bağlar.[51]Bütçe açığının bu yıl itibariyle ortadan kaldırıldığını belirtir. Dış borç ödemelerinin başlaması, milli paranın değer kaybında etkili olmuştur. Yeni gümrük tariflerine geçilecek diye isabetsiz telaşa kapılan kimi tüccarlar, kısa sürede talebi artırmışlardır. Ruhlarda ortaya çıkan güvensizlik buhranı neticesinde elinde milli parayı dövizle değiştirme arzusu yükselmiştir. Yayılan şayia şudur: *"…Hükümet milli parayı düşüre düşüre sıfıra yaklaştıracak sonra az bir bedel ile parayı piyasadan toplayıp Devlet Bankası açacak ve yeni para çıkaracak ."* Hâlbuki *"Milli paranın altına nazaran sabit bir kıymet alması bütün kuvvetimizle varmaya çalışacağımız, varmaya çalıştığımız hedeftir."* Bunun çaresi piyasaya döviz vermek değil, bütçe ve dış ticarette dengeyi yakalamaktır. Tasarruf tedbirleri bağlamında bütün devlet kurumlarının dış alım talepleri bakanlar kurulunda onay verilmeden mümkün olmayacaktır. Döviz geliri ile giderini dengede tutmayan her talep reddedilecektir. Milli para piyasada istikrara kavuşacaktır.[52] Ya devlet bankası?

*"Bu bankanın sermayesi şimdiki milli para üzerine vücuda getirilecektir. Bu bankanın bütün vatandaşların emniyetine B.M.M. inden çıkacak hususi bir kanuna istinat etmesi,*

50 Bu kısa değerlendirme için bkz, Tekeli, İlkin, *Para ve…,* EK:V Dr. Hjalmar Schacht, *Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İbraç Bankasının Tesisi Hakkında Mütaleaname,* Başvekalet Müdevvenat Matb. Ankara 1930.

51*TBMMZC C.14, Devre:3, İçtima:3*, 12 Aralık 1929, s. 31.

52*Agk.,* s. 32.

*sermayesine milletin ihtiyari olarak iştiraki için aksiyonların arz edilmesi musammemdir. Bankanın vazifeleri kanunla tayin ve ilan olunacaktır. Fakat anlayanlar tabii görsün hayale kapılanlar hayret etsin, şimdiden söyleyelim ki, bankanın ilan olunan ilk vazifeleri arasında milli paranın altun üzerinden tespiti kaydı bulunmayacaktır.*[53]

İnönü'ye göre bunlar, milli mücadele ruhunu taşıyanların yapabileceği güçlükteki işlerdir. Başbakan, *"milli parayı muhafaza edenler asla kaybetmeyecekler, behemehâl kazanacaklardır."* der.[54]

Eskişehir Mebusu Emin Bey, başbakanı desteklemek için söz alır. Şimendifer, vapur, baraj, belediye hizmetlerine dönük harcamaların "iktisadi" olduğuna vurgu yapar. Daha sonra vekiller İnönü hükümetine güvenlerini eksiksiz bir şekilde ortaya koyarlar ve takrirlerde başbakanın konuşma metninin çoğaltılarak köylere kadar ulaştırılması talebinde bulunurlar.[55]

Yukarıdaki konuşmalar, Müller'in yaklaşımlarına dolaylı cevaplar niteliğindedir. 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı Kanun'a ek 1/743 numaralı kanun layihası müzakereleri ise Müller isminin etrafında açıkça devam eden tartışmaları yansıtır. Bu dönemde mecliste muhalif parti olarak Fethi Bey'in genel başkanlığını yaptığı Serbest Cumhuriyet Fırkası bulunmaktadır. Özellikle Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey'in Müller raporunu temele alan tenkitleri olmuştur.[56]

Paranın değeri hususunda yapılan müzakerede ilk sözü Maliye Vekili Saraçoğlu alır. Mevsimden mevsime değişim ve yıldan yıla değer yitimi söz konusudur. Bunun için maliye, paranın değerlendiği mevsimde döviz alır, değerinin düştüğü dönemde satar. Paranın değerini düşüren iki mühim neden vardır. Bunların ilki kalıcı olmayan, doğal faktörlere dayanmayan, psikolojik etkilerden kaynaklanır. Psikolojik sebeplerden birincisi büyük harbin etkisiyle üretimin yavaşlamasıdır. *"O kadar ki harbi zaferle intaç ettiğimiz gün hariçten celbettiğimiz emteanın mukabili olan ihracat emteamız namına elimizde çok bir şey bulunmadığını harbin bitmesiyle beraber görmüş olduk."*[57] İkincisi gene harbin yaktığı - yıktığı enkaz içerisinde en zengin çevrelerde bile olması gereken ithal kahve,

53*Agk.,* s. 34.

54*Agk.,* s. 35.

55*Agk.,* s. 36.

56 SCF'nin kuruluşu için bkz, Mehmet Yüksel, *Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Araştırılması*, NÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2008, s. 34 v.d. Partinin siyasal söylemleri noktasında bkz, Alev Gözcü, *Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar – Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu*, DEÜAİİTE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 46-55.

57*TBMMZC C.21, Devre:3, İçtima:3*, 25 Eylül 1930, s. 10.

şeker, kumaş gibi emtianın yok denecek düzeylere gerilemesi, hariçten mal alımının zaruri hale gelmesidir. Üçüncüsü de elden çıkan imparatorluk topraklarında dolaşımda olan evrakı nakdiye kadar ihracat yapma zorunluluğudur. Hükümet, paranın değer kaybını önlemek için ithalatı sınırlandıran, yerli ürünlerin tüketimini teşvik eden düzenlemeler yapmıştır.1929'da paranın kıymeti güvensizlik ikliminde düşmüştür. Neden? Alınan onca tedbire rağmen şayialar nereden kopmuştur?

1.Dış borç ödemelerinin ağır taksitleri gündeme gelmiştir.

2.Gümrük tarifelerinin sebebini anlamayan ve lüzumsuz telaşa kapılan kesimlerin bir yılda yaptığı ithalatın yüz milyon fazlasını dört ayda yapmış olmasıdır.

3.*"Memleketin iktisadi istiklaline hasım olan düşmanların kulaktan kulağa fısıldadıkları zehirli propagandalardır."*

Bunlar, hükümetin paranın değerini düşürerek ortadan kaldıracağına dairdir. Halkın elindeki kıymetleri dış borca sayacağı dedikodularıdır. Nihayetinde alınan tedbirler neticesini vermiştir. Nitekim Ağustos ayından itibaren piyasada döviz fazlalığı görülmüş, 11'inde 1500, 18'inde 7500, 19'unda 12000 ve ondan sonrada her gün 20 – 30 – 40 – 50 – 60 bin İngiliz Sterlini satın alınmıştır. Bunlar milli parayı istikrara kavuşturma çabalarıdır.[58]

Fethi Bey, muhalif fırkanın lideri olarak kürsüye çıkar. Paranın istikrara kavuşmasının şartını şöyle ortaya koyar:

*"Paranın kıymetinin müstakarolabilmesi yani istabilize olabilmesi demek, altın esası üzerine müstenit olması demektir. Altın esası üzerine tesbit edilecek olan bu kıymetin dâhil ve hariçte herkes tarafından bilâ şüphetanınması demektir. Ve herhangi bankaya veya şubesine iraeettiğiniz zaman mukabilinde altın alınabilmesini temin etmek demektir. Binaenaleyh paramızı ihraç eden bankanın depolarında; tedavülde bulunan paranın muayyen bir miktarına tekabül edecek altın bulunması iktiza eder. Vaziyetin bu merkezde olmadığı cümlenizce malum olduğu için bu günkü tedbirin paramızın kıymetini daimi bir surette müstakar kılacak bir tedbir olduğunu zannetmemenizi rica ederim."*[59]

Gene Fethi Bey'e göre, para istikrar bulmayınca vatandaş tasarrufa yönelmemekte ve ticari hayat canlanmamaktadır. Bu noktada hükümetin acilen yapması gereken husus, altın esası üzerinden milli parayı istikrara kavuşturmaktır.

58*Agk.*, s. 10-11.

59*Agk.*, s. 12.

Ziraat ülkesi olunduğu için memlekete üç ay döviz girerken, on iki ay döviz çıkmaktadır. Bu hususlara tafsilatlı bir şekilde vurgu yapan da Müller'dir:

"*…Efendiler, bu rapor bütün iktisadi bünyemizi tamamile tetkik etmiş, tahlil etmiş, hastalığımızı meydana koymuş ve bu hastalığın tedavi çarelerini ileri sürmüştür. Bu raporun dikkatle ve ehemmiyetle bütün arkadaşlar tarafından okunması pek istifadeli olur mutaleasındayım. Müsyü Müllerin raporu bu suretle hasır altı edildikten sonra bazı arkadaşlar – meclis müzakeratından hasıl ettiğim intıba üzerine söylüyorum – Hükümete vaziyetin vehametini söylemekte, Hükümeti ikaz etmekte kusur etmemişlerdir. Fakat o zaman Hükümetçe bütün bu mutaleat reddedilmiş, paramız gayet sağlamdır. Siz bir takım ecnebilerin, haricin propağandasına kapılıyorsunuz. Bunlar hükümsüzdür paramız böyle kuvvetli, şöyle kuvvetli yolunda beyanatla bütün bu endişeler izale edilmek istenilmiştir.*"[60]

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucu lideri, Müller'in raporunda belirtilen hususları benimsediğini söylemektedir. Aynı zamanda altın esasına vurgu yapmaktadır. Bu iki nokta SCF iktidarında kalkınmanın nasıl finanse edileceği sorusunun cevabını oldukça güç bir konuma taşımaktadır.

Fethi Bey'e göre, 1 sterlin 1140 kuruşa dayandığında parayı koruma kanunu çıkartılmıştır. Bu da basiretsizliktir. Belirtileri çok önceden görülen bir duruma karşı, zamanında tedbir alınmamıştır. Atılan bazı adımlar da faizi %20'lere çıkarmıştır. Reform yapan Romanya gibi memleketlerde faiz %20'den %9'a gerilemiştir. Tedbirlerde gecikme gösterseler de Fethi Bey, hükümetin teklif ettiği kanuna destek vereceklerini, paranın istikrara kavuşturulmasının partilerinin esas politikası olduğunu söyler.[61]

Maliye Vekili Saraçoğlu, tekrar kürsüye gelir ve Müller raporu hakkında kanaatlerini ortaya koyar:

*"…Müllerin raporuna gelince arkadaşlar; Devlet idaresinde zaman zaman birçok adamlar birçok kıymetli sözler söylerler. Her söylenen sözü hakikati mutlaka ve mahzatelakki ederek derhal tatbika geçmek bir az ihtiyatsız adamların, bir az kendi kafasından ziyade başkalarının fikirlerine tevdii nefseden kimselerin karıdır… Bizce herhangi bir rapor üzerinde uzun tahkikat yapmadan, onun hakkında şahsi vicdanî kanaatlerimiz tebellüretmeden onun icra safhasına konulmasında hayırdan ziyade tehlike olur kanaati vardır."*

60*Agk*., s. 13. Fethi Bey'in söz ettiği, İsmet Paşa'nın Sivas konuşması için bkz, *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları, 1920 – 1933*, Başvekalet Matb, Ankara 1933, s. 293-327.

61*Agk*., s. 14-15.

Raporun ilan edilmesinde bir mahsur görmediğini de belirtir.[62] Altına bağlı tedavül noktasında *"cebinde her kâğıt taşıyan bir adam istediği zaman altın alabilecektir… Bu öyle bir hayaldir ki dünya cennetinde kalmadı."* demeyi ihmal etmez.[63] Bu noktada Saraçoğlu'nun altın istikrarına dair değişmekte olan kanaatlerin farkında olması dikkate değer bulunmaktadır.

Gene Müller raporuna ilişkin Fethi Bey'in "meclis azası bu raporu okumalı idi" sözüne atfen *"Meclis Azası Müllerin raporunu okumuş ve görmüştür."* der. Fethi Bey'in raporun kıymetine dair kanaatlerine katılmaz.

*"Yalnız çok tetkikli, çok kıymetli diye ballandırdıkları bu rapor maliyeci arkadaşların ifadelerine bakılırsa o kadar kıymetli değildir... Çok kıymetli menbalardan çok derin tetkikli esaslardan mülhem olduğunu zannettiğim Müllerin, kuvvetini sudan alarak işleyecek olan bir elektrik istasyonunun üç beş gün muattalkaldığını görerek artık işlemeyecek bir hale geldiğini söylediğini görünce bunun muntazam bir rapor olmadığını anladım. Müllerin raporuna rağmen Konya elektrik istasyonu işliyor. Yalnız şunu arz edeyim ki Müllerin raporunun işleyeceğinden ümidim yoktur."*[64]

Fethi Bey, maliye bakanına, "Mahzur görmüyordunuz, neden meclise göndermediniz?" diyerek Müller raporunu bir kez daha gündeme taşır. Bunun üzerine Saraçoğlu:

*"Müllerin raporu niçin meclise verilmedi diyor. Aklım ermedi, Hükümet Meclise tefsir sevkeder, -kanun sevkeder. Herhangi bir ecnebiye veya herhangi bir vatandaşa Hükümetçe sureti mahsusada yaptırılmış olan raporu Meclise göndermek gibi Teşkilatı Esasiyedeveya mevzuatı kanuniyede veya teamüllerde böyle bir şey yoktur. Mamafih arkadaşlardan arzu edenler, bunu görmüşlerdir. Okumuşlardır. Bittabi biz bunu tetkik ediyoruz. Hatalı ve savaplı noktalarını ayırdıktan sonra savaplı noktalar hakkında idari işlere ait olanlar için idari mukarrerat ittihaz edilecek, diğerleri için kanun olarak lâyihalarBüyük Meclise takdim edilecektir."*[65]

Saraçoğlu'nun Müller'in "ecnebiliğine", "hatalı" yanlarına vurgu yapması muhalefetin içinde bulunduğu pozisyonu zora sokma arayışının bir ifadesi olsa gerektir.

62 *Agk.,* s. 16.

63 *Agk.*, s. 17.

64 *Agk.*, s. 17.

65 *Agk.*, s. 20.

Kütahya Mebusu Nuri Bey, Merkez Bankası kanununu hazırlayan komisyona Müller raporunun verilip verilmediğini sorduğunda, Saraçoğlu *"Bu sorulan sual zannediyorum ki, bana ait değildir. O heyete aittir. Ve ben şurasını söyleyeyim ki, esasen Müller raporu o heyete tevziedilmiştir. Tevziatta belki birer tane düşmemiştir. Fakat hepsi dinlemiştir."* der. Nuri Bey, *"Merkez Bankası kanunu muzakere ve yahut mütehassısların karar ve reyi alınmak üzere vücuda getirilmiş olan heyete bu rapor sevkolunmuş mudur?"* diye sorduğunda *"Gönderilmiştir ve benim bulunmadığım bir celsede okunmuştur."* cevabını verir.[66]

Ağaoğlu Ahmet Bey'in Müller raporu üzerinden sorusu oldukça ağırdır:

*"Müller raporunda bütçe müvazenesininhakiki olmadığını ve bütçeye ait Maliye vekâletinin verdiği rakamların muhtelif olduğunu ve verilen rakamlar arasında münasebet olmadığını binaenaleyh bu memleketin bütçesi hakkında sarihve muayyen bir fikir edinmeğe imkân olmadığını sarahaten yazıyor, bu tekzip edildi mi, edilmedi mi. Maliye vekâletinden soruyorum? Bunlar çok büyük ithamlardır ve bir Hükümet için, bilhassa maliye için muhtelif rakamlar verilmişse ve o muhtelif rakamlar arasında nisbet yoksa , ( - ki bunu alemşumulbir mahiyeti haiz olan bir âlim yazıyor) ve bu tekzip edilmemişse cidden şayanı dikkattır."*

Maliye vekili kızgındır: *"Ağaoğlu Ahmet Bey, Müller denilen adamın, Rist denilen adamın veya herhangi bir hariçteki adamın kanaatlerini bilâkaydüşart buraya gelip müdafaa etmekle kendisini mükellef mi addediyor, orada gördükleri tamamen kendi kanaatine mutabık ise bu noktayı izah etsinler…"* diyerek soruya soruyla cevap verir. Ağaolu böyle bir meclis usulü olmadığını belirterek sorusunda ısrar eder. Bunun üzerine Saraçoğlu: *"gerek Müller, gerek Rist ve gerek diğer mütehassıslar pek âlâ biliyorlar ki, Büyük Meclise tevdiedilmiş olan hesabı kat'î cetvelleri bu memleketin varidatve masarifinin yekûnu umumisi arasında tam bir tevazünolduğunu göstermiştir."* Çeşitli rakamlarla tezinin doğruluğunu ispatlamaya çalışır, Ağaoğlu'nu ve Fethi Bey'i tenkit eder.[67]

Ağaoğlu Ahmet Bey tekrar söz alır:

*"Efendiler, Mülleri ve Risti[68] ne Fethi Bey ne de muhalefet fırkası davet etti. Hükümet davet etmiştir. İlmi salahiyetihaizdir diye buraya davet etmişlerdir. Hakikaten bu adamlar alemşumul bir şöhreti haizdirler. Bütün dünya bunların Türkiyeye geldiğini biliyorlar. Bizim maliyemizi tetkik ettiklerini medeni dünya öğrendi. Bu mütehassıslaro kadar salahiyeti*

66*Agk*., s. 21.

67*Agk*., s. 21.

68 Ağaoğlu'nun kastettiği Prof. Charles Rist'tir. Rist'in 1930 Haziranı'nda Türkiye'yi ziyareti doğrudan Merkez Bankası ile ilişkili değildir. Düyun-u Umumiye taksitlerinin ödenmesinin durdurulması üzerine incelemelerde bulunmak için gelmiştir. Bkz, İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Para ve Kredi*…, s. 290.

*ilmiyeyi haizdirler ki; bütün cihanda dikkatla dinlenen fikir ve mutalealarınıMaliye vekil Beyefendi gibi istihfaf etmek doğru olamaz. Bunların bu raporunu hiç şüphe yoktur ki; Avrupanın muhtelif aksamı okumuştur. Türkiye ile alakadar her memleket okuyacaktır. Efendiler! Bu raporlardan alınan intiba (impresyon), Türkiye'nin yolunda olmadığı merkezindedir. Doğrudan doğruya bizi iki türlü rakam vermekle şaşırtmak istemekle zımmenitham etmektedirler. Hükümet buna cevap vermedi…"*

Saraçoğlu, Müller'i ikna görevi olmadığını, milletin meclisini ikna sorumluluğu olduğunu söyleyerek tartışmayı sonlandırır.[69]

Müzakerelerde muhalefet sözcülerinin Müller'i "mütehassıs – âlemşümul bir şöhrete sahip – âlim" tarzında sıfatlarla anması oldukça dikkat çekicidir. Tarım ülkesi kimliğinin benimsenmiş olması, demiryolu siyasetinin yanlışlığına dair vurgular, sanayi kesiminin kredi feryatlarının dile getirilmemiş olması ve Türkiye'nin aşmak zorunda olduğu iktisadi koşullara ilişkin hiçbir şey söylemeyen rapora yaslanan tutumları, SCF tecrübesinin tenkide açık yanları olarak görülmektedir.[70] Basındaki yansımalar özellikle muhalefetin bu yönünü daha berrak bir hale getirecektir.

## Basında Müller Raporu

### İktidar Yanlısı Basın

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, raporun takdimini *"Müllerin Raporu. Mali Vaziyetimizi Müspet ve Tam Olarak İfade Etmemekle Beraber Bunu Senet İttihaz Edenlere Cevap Olmak Üzere Raporu Aynen Neşrediyoruz"* üst başlığıyla okuyucularına duyurur.[71] Gazetenin başyazarına göre hükümetin para politikasının esası asayiş ve kanun emniyetini temin yoluyla istikrarı temin etmektir. Bu yolla Avrupa'da bulunan para bolluğundan istifade edilecektir. Ayrıca bu siyaset yabancı bankalarda atıl duran paranın da piyasaya akmasını sağlayacaktır.[72] Yazar, tartışılan demiryolları meselesine *"Demiryolları, Anadolunun yarısını kapladı.*

69*Agk*., s. 23.

70 Fethi Bey, 14 Ağustos 1930'da Yarın gazetesine, 3 Eylül 1930'da Cumhuriyet'e verdiği mülakatlarında ve 7 Eylül 1930'da yaptığı İzmir konuşmasında şimendifere karşı olmadıklarını, bütçe dengesini bozacak derecede harcama yapılmasının yanlış olduğunu; yükün esnaf ve çiftçiye bindirildiğini söyler. Denk bütçe ile Türkiye'nin yabancı sermayeyi çekeceğini belirtir. Zira Türkiye'de faizler %15, Avrupa'da %3'tür. Bkz, Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?*, İstanbul 1987, s. 107.

71*Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Ağustos 1930, s. 1.

72 Siirt Mebusu Mahmut, "Milli Para", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Ağustos 1930, s. 1

*Memleketin yolsuzluk yüzünden şimdiye kadar uğradığı felaketleri hatırlayanlar bu netice önünde çok derin bir memnuniyet duyarlar."* cümleleriyle giriş yapar. İsmet Paşa'nın şimendifer siyaseti: 1. Ankara'yı Sivas'a bağlamak, 2.Karadeniz'i Akdeniz'e bağlamak, 3.Kömür havzasını memleketin merkezine akıtmak, 4.Ergani'nin kıymetli maden servetini bir iskeleye taşımak. Bu noktada söyledikleri Müller'e cevap gibidir:

"*…Türkiye şimendiferlerinin iktisadi gayelere göre değil, askeri mülahazalara nazaran yapıldığını iddia edenler var. Yazık ki, en ziyade hariçten akan bu fikir cereyanına bilerek veya bilmeyerek bazı vatandaşlarımızın da kapıldığını görüyoruz... Muarızlarımıza soruyoruz: Türkiyede iktisadi hatlar nerelerden hangi vilayetlerden geçmeli idi?.. Sanki ortada daha evvel birçok iktisadi hatlar mevcut imiş de son yapılan hatlara da, askeri ve sevkulceyşî bir mahiyet atfolunuyor…Eğer Türkiye'nin şimendifer siyasetine muarız olanlar arasında bitaraf ecnebi mütehassısları da bulunuyorsa onları bu kanaate getiren şey politikalarımızın isabetsizliği değil; meseleyi vaziyeti mücerret olarak mütalea etmek ve ona bir istikamet vermek için o memleketin hususi vaziyetini ve birçok maddi ve manevi ihtiyaç ve amilleri de göz önünde bulundurmak lazımdır…"*

Yazısının sonunda sürekli isyanlarla uğraşan bir memleketin sırf askeri saiklerle de olsa böyle bir politikaya yönelmesinde bir sakınca olmayacağını vurgular.[73]

Hâkimiyet-i Milliye, bir gün önce "*Müller Raporunun Neşrine Bugün de Devam Ediyoruz"* başlığıyla haberi verirken, 8 Ağustos'ta raporu sonlandırdığını duyurur.[74]

Cumhuriyet ise rapora karşı mesafeli bir tavır koymaktadır. Uzun uzadıya raporun neşrine girmemiştir. *"Mali Vaziyetimiz. Mütehassıs Müller Raporunda Ne Diyor?"* başlığıyla haberi duyurur.[75] Gazetenin başyazarı Nadi, muhalif parti ile iktidar partisi mensuplarının 25 Eylül 1930 tarihli müzakerelerde yaptığı tartışmaları değerlendirirken sürece bakışını da ortaya koymaktadır. Hadiseyi iki noktada özetler. Birincisini *"Ben dün gördüm ki meğer muhalefet müşkül şeymiş. İleri sürülen tenkitler sonunda çıkmazlara düşen bir muhalefetin her halde arzu edilir hiçbir ciheti olamaz."* diyerek özetler. Diğeri ise rapora yapılan atıftır:

*"İkinci bir nokta da muhalefetin Müller raporuna verdiği ehemmiyette görülüyor. Fethi B., bu raporun neden neşrolunarak umumun istifadesi nazarına arz edilmediğine muteriz;*

73 Siirt Mebusu Mahmut, "Şimendifer Siyasetimiz", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Ağustos 1930, s. 1.

74*Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Ağustos 1930, s. 1.

75*Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1930, s. 1-2.

*Ağaoğlu Ahmet Beye gelince; o, adeta bu raporun semavi naslar kadar mukaddes olduğuna kaildir… Muhalefet bir taraftan Müller raporunu beğeniyor; diğer taraftan Fethi Bey de asri bir devlet bankası teşkil edilmesi lazım geldiğini, Müller'e rağmen ileri sürüyor. Bu tenakuzun ne tarafı doğru?"*[76]

Vakit gazetesi de rapora karşı mesafelidir. *"M.Müllerin raporu. Ne hükûmet ne de diğer mütehassıslar kendisile hemfikir değillerdir. Hatta Prof. Şhat bile bu rapora farklı bir mütalea yazmıştır."* Haberde bir imza yok; ama yorum oldukça nettir:

*"Her Müller de tetkikatını bitirdikten sonra vaziyeti aklının erdiği kadar kavramış ve bir rapor vermişti. Bu rapor bittabi hiçbir resmi kıymeti olmayan şahsi bir eserdir. Her Müller gibi sair birtakım ecnebi mütehassıslar da raporlar vermişlerdir. Ki birbirine uymamaktadır… Bu raporun kıymet ve manası ayrıca dercettiğimizajans telgrafının anlattığı gibi kâmilen şahsidir. Hatta başka birtakım mütehassısların mütalealarına uymayacak kadar şahsidir."*[77]

Gazete 9 Ağustos'tan itibaren raporu ek olarak okuyucularına vermeye başlar. 25 Eylül'deki müzakerelerde Fethi Bey'in yaptığı tenkitlerin *"çok kuvvetli çok mantıki mukabeleler gördüğünü"* söyleyen gazete başmuharrir imzasıyla, muhalefetin tenkit edip onay vermesini, *"…Fakat itiraf etmek lazımdır ki gerek Fethi Beyin gerek Ağaoğlu Ahmet Beyin tenkitleri garip bir haleti ruhiyenin tezahüratını göstermiştir…"* cümlesiyle özetler.[78]

Milliyet de rapordan hareketle hükümetin tenkit edilecek bir yanı olmadığı kanaatindedir. Siirt Mebusu Mahmut'un, Hâkimiyet-i Milliye'de olduğu gibi burada da başyazar gözükmesinin etkisi olduğu düşünülebilir. Rapordan, *"Mütehassıs Müller raporunda ne diyor? Türkiye geniş servetleri, çalışkan ve zeki halkile tediye müvazenesini temin edebilir. Islahatın maksadı hadim ve seri surette tatbikile bu gaye elde edilebilir."* tarzında olumlu yanları ön plana çıkartarak haberi duyurur.[79] Yeni partinin kurulduğu günlerde Falih Rıfkı'nın *"Bir muhalefete alkış tutanlar çok olur. Bunların bir kısmı Cümhuriyet zümrelerinin birbirini yiyeceği ve meydanın anarşi ve sergüzeşt adamlara kalacağı sevinci içindedirler…"* demesi oldukça anlamlıdır.[80] Yapılan yorumlardan birinde *"Cümhuriyet hükümeti; iktisadi varlığı asırlarca beynelmilel sermaye tarafından emilmiş bir memleketi, Türkiyeyi bütün dünyada en üst bir buhran hüküm*

76 Yunus Nadi, "Meclise Bir Nazar", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1930, s. 2.

77*Vakit*, 2 Ağustos 1930, s. 2.

78*Vakit*, 26 Eylül 1930, s. 1.

79*Milliyet*, 2 Ağustos 1930, s. 1.

80 FalihRıfkı, "Yeni Fırka Doğarken", *Milliyet*, 17 Ağustos 1930, s. 1.

*sürerken mucizeli bir üfürükle Amerika ve İngiltere seviyesine çıkaramazdı."* denilerek iktisadi modernleşmenin tarihi açıklarına referans verilerek tenkitler karşılanır.[81]

Müller gibi etkili bir uzmanın olumsuz değerlendirmelerine rağmen, bahsi geçen gazetelerin sanayileşme, demiryolları, milli paranın kıymetinin korunması gibi hususlarda hükümete destek olmalarını, Türk modernleşmesine sunulan entelektüel bir katkı olarak görmek mümkündür.

**Muhalif Basın**

Dönem içerisinde zayıf da olsa muhalif gazeteler vardır. Bunlar Müller raporunda dile getirilen bazı hususları hükümetin siyasetini eleştirme noktasında değerlendirmişlerdir. Son Posta gazetesi başyazarı M. Zekeriya, raporun halktan saklanmış olduğunu söylerken Müller hakkında oldukça dikkat çekici sıfatlar kullanır:

*"…Bu zat maliye işlerinde beynelmilel şöhreti olan bir mütehassıstır. Müller, Ankara'da bir ay kadar kaldı. Kendisine verilen rakam ve malumata istinaden tetkikat yaptı ve bu tetkikatının neticesini bir raporla vekâlete bildirdi. Fakat vekâlet bir devlet sırrı addederek neşretmedi… Her şeyi bir esrar perdesi ile örtmek, halkı mümkün olduğu kadar Devlet işleri hakkında az tenvir etmek iyi bir siyaset sanılır. Bu siyasete saklama siyaseti derler. Otokratik idarede hükümdar kendini millete hesap vermeğe mecbur addetmediği için her şey halktan gizli tutulur…"*[82]

Başyazarın SCF yetkililerileriyle aynı üslubu kullanması oldukça dikkat çekicidir. Gazete Müller raporunun gelişimini anlatırken 1929'un sonlarında ekonomi kötü durumda olduğu için hükümetin Alman Şaht'ı çağırdığı, onun Cemiyeti Akvamdaki işlerinden dolayı gelemediği, yerine yardımcısı Müller'i gönderdiği bilgisini verir.[83] Raporun neşrine başladıktan sonra da atılan başlıklar oldukça manidardır. *"Alman Mütehassıs Acı Şeyler Söylüyor. Bir defa Verilen Rakamlarda Mühim Yanlışlar Olduğu Görüldü, Sonra Bütçe İlmi Esaslarla Alakadar Değilmiş."* [84] Gene başyazıdan hükümet tenkide tabi tutulurken Müller'in, *"bitaraf bir adam"*, *"sırf bir maliyeci gözile maliyemizi tetkik"* ettiği, *"hakikati söylemeğe mecbur bir mütehassıs"* olduğu özellikle vurgulanır. Zekeriya raporu özetlerken "*Bütün bu yanlış hesapların neticesi bozulan tediyemüvazenesi ve Türk maliyesi nihayet hariç borçlarının tediyesini kabul*

81 M.Nermi, "İktisadi Buhran", *Milliyet*, 25 Eylül 1930, s. 1.

82 M.Zekeriya, "Halk Bilmek İster", *Son Posta*, 2 Ağustos 1930, s. 5.

83*Son Posta*, 1 Ağustos 1930, s. 1.

84*Son Posta*, 3 Ağustos 1930, s. 1.

*ve imza edince büyük buhrana girmiştir. Avrupalı bir mütehassısın bu tahliline ilave edecek bir kelime bulamıyorum."* der. [85]

Gazete manşetten *"İhracat Azaldığı Halde Varidat Artırılmış mı?"* haberinin altında *"Anadolu Ajansı Müller Raporunun görüşleri şahsi mütalealar olduğunu söylüyor. Biz halkın tenevvürüiçin raporu neşrediyoruz." a*çıklamasıyla konuyu gündemde tutmaya devam eder.[86]

Gazetenin başyazarı, hükümetin demiryolu politikasının yanlışlığını rapor ekseninde ele alır. Zira Amerikalı bir dostu, Zekeriya'ya, şimendiferden çağdaş dünyanın gün geçtikçe uzaklaştığını, otomobil ve otobüslere ehemmiyet verildiğini, asfalt yapımının demiryolundan daha karlı olduğunu anlatmıştır. Zekeriya bu noktada sözü Müller'e getirir:

*"Alman maliye mütehassısı Müller, şimendiferlerimizden bahsederken yeni yapılan ve yapılmakta ve yapılacak olan hatların uzun müddet masraflarını kapayamayacağını söylemektedir. Nitekim Ankara – Sivas ve Ankara – Kayseri hatlarile, Erzurum – Sarıkamış hatlarının yüzde dört nisbetinde açık verdiğini tesbit etmektedir. Bu şerait dâhilinde şimendifer yerine yol yapmak daha doğru bir siyaset olmaz mı? Bu suretle hem şimendifer levazımını almak için harice verdiğimiz parayı tasarruf etmek, hem de bütün vilayetlerimizi ucuzca birbirine bağlamak mümkün değil midir?"*[87]

Yeni muhalif parti, rapor ekseninde dile getirilen görüşler çerçevesinde desteklenir.[88] Nitekim Fethi Bey, Gazi Paşa'ya Paris'ten gönderdiği mektubunda İsmet Paşa'nın şimendifer politikasını eleştirmiştir. Zekeriya Bey, Müller raporunu özetleyerek Fethi Bey'e desteğini sunar. Müller: 1. Bütçede gelire göre gider değil, gidere göre gelir uydurulduğunu; ağır yükün çiftçiye verildiğini, 2. Şimendifer siyasetinin memlekete ağır zararlar verdiğini, 3. Yaşaması mümkün olmayan sanayinin himayesi için lüzumsuz israflara girildiğini (şeker fabrikaları meselesinde olduğu gibi), 4.Memleketin asıl üretim gücünü oluşturan çiftçiye ehemmiyet verilmediğini berrak bir şekilde izah etmiştir.[89] Bu minvalde, Zekeriya Bey'in İsmet Paşa'nın şimendifer siyasetini Fethi Bey'den sonra eleştirmeye başlayan mebuslara yönelik "Dün nerelerde idiniz?" sorusu, siyasal

85 M.Zekeriya, "Müller Maliyeyi İtham Ediyor", *Son Posta*, 3 Ağustos 1930, s. 4.

86*Son Posta*, 4 Ağustos 1930, s. 1.

87 M. Zekeriya, "Şimendifer mi? Yoksa Otomobil mi?", *Son Posta*, 6 Ağustos 1930, s. 4.

88 M. Zekeriya, "Fethi Beyin Yeni Fırkası", *Son Posta*, 10 Ağustos 1930, s. 4.

89 M. Zekeriya, "İsmet Paşadan İzahat Bekliyoruz", *Son Posta*, 12 Ağustos 1930, s. 4.

değerlendirmelerin konumlara göre nasıl değiştiğini göstermesi açısından anlamlı bulunmaktadır.[90]

Müller raporunda dile getirilen görüşler ekseninde hükümeti eleştiren ve muhalefete destek sunan gazetelerden birisi de, başyazarlığını Arif Oruç Bey'in yaptığı, Yarın'dır. Gazetenin muhalif çizgisi oldukça belirgindir. Dönemin muteber bürokratlarından İbrahim Tali Bey'i Şark'ta cereyan eden asayişsizliklerin baş sorumlusu olarak görmesi ve istifası için kampanya yürütmesi oldukça dikkat çekicidir.[91] Yeni partinin kuruluşunu sevinçle karşılaması, demokrasinin önemine yapılan vurgular muhalif çizginin tutarlı yanlarını gösterir.[92] Gene muhalif partinin Fethi Bey'den sonra en çok dikkati çeken isimlerinden Ağaoğlu Ahmet Bey'in ifadelerinin de bulunduğu bir tür yorum – haber de Ağaoğlu'nun *"Eğer İsmet Paşa hükümeti, tenkit hakkından ilmi bir salâhiyetle istifade eden bir muhalefetin karşısında bulunmasaydı, adına Müller raporu denilen muazzam facia, cümhuriyetin mali tarihinde yer bulamazdı. Acaba kabine ne zannediyordu.? Müller gibi bir adamın 20.000 liraya ilmi şuurundan fedakârlık edeceğini mi? Müller başka… Faraza fırka gazetelerinde çalakalem hükümetin icraatını müdafaa eden ve pöhpöhleyen Falih Rıfkı B. gene başka…"* ifadelerine yer verilir.[93]

Oruç Bey, konuyu şimendifer noktasında ele alır. *"Türkiye şimendifer programını, siyasi olmaktan ziyade askeri mulahazalar üzerine istinatettirmiş olan Başvekil İsmet Paşanın vesile düştükçe ileriye sürdükleri noktai nazarları, makul görünmemek için ortada bir sebep ve bahane yoktur."* der. Süreç Bismark Almanya'sına benzer yanlar içermektedir; fakat onlar gümrük birliği ve iş hayatının tanziminden sonra bu işlere girişmişlerdir. Türkiye'nin hatası harpten yeni çıktığı bir dönemde bu ağır yükleri omuzlamasından kaynaklanmaktadır. *"Bu arada iktisadi ve mali vaziyetimiz takviye edilmek çok lazımken, şimendifer programının tatbikine başlamağa karar verildi. Memleketin ve vatandaşların böyle muazzam bir meseleyi terlemiyerek, bunalmıyarak başarabileceği iktidarları var mıydı? Şimendifer inşaatına başlanmak kararı verilirken, evvela bu noktanın düşünülmesi lazım gelmez miydi?"* diye sorar. Ağır yükler köylüye bindirilmiştir. *"Şimendifer düdüklerine vergi iniltileri karıştığı acaba işidiliyor mu?*" sorusu da bunun içindir.

90 M. Zekeriya, "Niçin Sustunuz Sorabilir miyiz?", *Son Posta*, 16 Ağustos 1930, s. 4.

91 *Yarın*, 3 Ağustos 1930, s. 1.

92 *Yarın*, 9 Ağustos 1930, s. 1.

93 *Yarın*, 11 Ağustos 1930, s. 2.

Hükümete yönelik eleştiriler Türkiye'nin iktisadi kimliğini kavrayıştaki farklılıklarla iç içe yürür. Oruç'un bu noktadaki değerlendirmeleri önemlidir:

*"Türkiye sanayi memleketi olmaktan ziyade, belli başlı ziraat ülkesi idi. Ziraat fasilesinden addedilip, tütün, üzüm, incir, yağ ve kuru meyveler, ehli hayvanat ve alelıtlak ziraat işlerile geçiniyordu… Rakip piyasaların hususiyetlerini henüz ilmi evsafı ile teşhis edemeyen, bundan kendi kendini gene kendi teşkilatsızlığı ile mahrum bırakmış bir hükümetin müdafaasına çalışmak, işten anlayanları ağlatıcı facia sahneleri arz etmeye benzemiyor mu?.."*

Nihayetinde Oruç, köylünün inim inim inlediğini ve hiçbir yardım görmediğini söyler.[94]

Muhalif basının rapor hakkındaki değerlendirmeleri, Serbest Cumhuriyet Fırkası sözcülerininki ile örtüşmektedir: "Türkiye, tıpkı Müller'in vurguladığı gibi, köylü kimliğini muhafaza etmelidir. Denk bütçeye ulaşmanın yolu sanayiden değil, ziraattan geçmektedir. Demiryollarından ziyade şoselerle idare edilmelidir." Siyasal demokrasinin gelişimi açısından muhalif görüşlerin varlığı önemli bulunmakla birlikte, Türk modernleşmesinin sanayileşme, şehirleşme, köylülüğün tasfiyesi gibi tıkalı alanlarının aşılması noktasında iktidarın yolunu perdeleyen bir dil kullanılmış olması "otoriter siyasete muhalif" tarih yazımı açısından oldukça düşündürücü bulunmaktadır.

## Sonuç

Merkez bankaları, piyasalarda mal ve hizmetlerin istikrar bulmuş bir değer mukabilinde dolaşımı noktasında, muadili olmayan yapılar olarak ortaya çıkmışlardır. Özellikle büyük savaşlara eşlik eden modernleşme süreçlerinin yol açtığı ağır finansman sorunları, merkez bankalarının düzenleyici işlevlerine duyulan ihtiyacı artırmıştır.

Osmanlı Devleti, Kırım Harbi (1854) sonrası, bir merkez bankasının yerine getirebileceği finansal düzenlemelere ihtiyaç duymaya başlamıştır. Yabancı sermayenin kontrolündeki bankaların teşekkülü de bu minvalde mümkün olmuştur. İngiliz – Fransız ortaklığında kurulan Bank-ı Osmani-i Şahane, devletin itibarının bir yansıması olan emisyon yetkisini, 1863 yılından itibaren üstlenmiştir. Bankanın senyoraj hakkını devletle paylaşmaması, gerek I.Dünya Savaşı'nda gerekse Milli Mücadele döneminde takındığı olumsuz tutumlardan dolayı, milli

94 Arif Oruç, "Türkiye Sanayi Memleketi Değildir. Fakat Ziraat Memleketidir.", *Yarın*, 17 Ağustos 1930, s. 2.

bir merkez bankası kurma arayışları gündeme gelmiştir. Hususiyetle kurucu kadronun, sanayileşmek, şehirleşmek, demiryolları ağıyla ulusal pazarı kurmak ve korumak arzusu, 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı yasa ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurumlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Bahsi geçen yasa maddeleri kaleme alınmadan önce, uluslararası şöhrete sahip bazı maliye uzmanlarından, Türkiye'de bir merkez bankası kurulabilmesinin şartlarının araştırılması istenmiştir. Karl Müller de bunlardan birisidir. Müller, hazırladığı raporda, sanayi, demiryolları ve milli savunmaya yönelik harcamaları "gayri iktisadi" bulduğunu belirtmiştir. Ona göre Türkiye, tarım ülkesi kimliğinden uzaklaşmamalıdır. Sanayi, milli savunma ve demiryolu harcamaları kısılıp, tarımın payı artırıldıktan sonra dış ticarette fazla verildiği görülürse, bir merkez bankası kurma arayışı mümkün hale gelebilecektir.

Müller raporu, SCF tecrübesinin yaşandığı günlerde, basının gündemine taşınmıştır. Hükümete muhalif kesimler "mütehassıs – âlemşümul bir şöhrete sahip – âlim" olarak vasıflandırdıkları maliye uzmanının değerlendirmelerini, hakikat olarak kavrayıp, siyasal projelerinin merkezine yerleştirmişlerdir. Meclis ve basın üzerinden yürütülen tartışmalarda, SCF yetkilileri ve muhalif basının önde gelen kalemleri hükümetin sanayi, demiryolu, milli savunma harcamalarını yersiz ve zamansız bulduklarını söylemişlerdir. Tıpkı Müler raporunda olduğu gibi, tarım ülkesi kimliğinin korunması gerektiğini vurgulamışlardır. Şosenin demiryoluna tercih edilmesi dahi teklif edilmiştir. Bu tarz değerlendirmelerin modernleşme sürecine bir katkı sunduğunu söylemek oldukça güçtür. Kurucu liderin özlemlerine rağmen, otoriter tek parti uygulamalarının aşılamamasında, farklı pek çok faktörün yanı sıra, muhalif kesimlerin vazettiği ekonomi politiğin de etkisi olsa gerektir.

## Kaynaklar

**TBMM Zabıtları**

*TBMMZC (1929) C.14, Devre:3, İçtima:3*, 12 Aralık.

*TBMMZC (1930) C.21, Devre:3, İçtima:3*, 25 Eylül.

**Gazeteler**

*Cumhuriyet*

*Hâkimiyet-i Milliye*

*Son Posta*

*Yarın*

*Vakit*

**Kitaplar / Makaleler**

AKGÜÇ Öztin (1989) *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, Gerçek Yay., İstanbul.

AL Hüseyin, Ş.K.Akar, K.Bayraktar (2014) *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme*, TCMB Yay., İstanbul.

BAYUR Yusuf Hikmet (1983) *Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, Kısım:4*, TTK Yay., Ankara.

CAPİE Forrest v.d. (1997) *The Future of Central Banking: The Tercentenary Symposium of the Bank of England*, Cambridge University, Cambridge.

DANIŞMAN Serkan (2012) *Türk Bankacılık sistemi İçinde Merkez Bankası'nın Rolü ve Önemi*, MÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

FERİD Hasan(2008)*Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi, C.III*., Haz.: M.Hakan Sağlam, TCHM Yay., İstanbul.

GÜLAY Hilmi (2009) *Merkez Bankasının Finansal Mimarideki Rolü ve Türkiye*, DEÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

HAYKIR Yavuz (2011) *Atatürk Dönemi Kara ve Demiryolu İnşa Çalışmaları (1923 – 1938)*, FÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

HEATON Herbert (2005) *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev.: M.Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Paragraf Yay., Ankara.

İLKİN Selim (1975) "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler, Tartışmalar, (8 - 10 Haziran 1973)*, Ed.: Osman Okyar, H.Ünal Nalbantoğlu, HÜ Yay., Ankara.

KADYROVA Susana (2009) *Merkez Bankası Bağımsızlığı ve Makroekonomik Performans Arasındaki İlişki*, İÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

KAZAR Altuğ (2012) *Merkez Bankası ve Parasal Şokların Etkileri*, ÇÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.

KAZGAN Gülten (2004) *Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi,* İBÜY, İstanbul.

KAZGAN Haydar, Murat Öztürk, Murat Koraltürk (2000) *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB Yay., İstanbul.

KEYDER Çağlar (1978) "Osmanlı Ekonomisi ve Osmanlı Maliyesi (1881 – 1914)", *Toplum ve Bilim*, Sayı:8.

KIRAY Emine (1993) *Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., İstanbul.

KOCAİMAMOĞLU Sururi (1980) *Bankacılık Ansiklopedisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.

KÖKLÜ Aziz (1947) *Türkiye'de Para Meseleleri, 1914 -1946 Devresinde Para Siyasetimiz ve Paramızın Kıymeti*, MEB Yay., Ankara.

KULAK Fatih (2009) *Merkez Bankalarında İç Kontrol ve İç Denetim: Kavramsal Çerçeve ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nda İç Kontrol ve İç Denetimin Etkiliği Konusunda Bir Değerlendirme*, MÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

KURUÇ Bilsay (1988) *Belgeleriyle Türkiye İktisat Politikaları, I.Cilt, (1929 – 1932)*, AÜSBF Yay., Ankara.

MOOERS Colin (2000)*Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu,* Çev.:Bahadır Sina Şener Dost Yay., Ankara.

MUNN'S Glenn G. (1973) *Encyclopedia of Banking and Finance, Bankers Publishing Company*, Boston.

OKYAR Ali Fethi (1987) *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?*, İstanbul.

ÖKÇÜN A.Gündüz (1997) *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 – İzmir, Haberler – Belgeler – Yorumlar*, SPK Yay., Ankara.

ÖNSAL Naci, Yusuf Ekinci (2010), *Türkiye Cumhuriyeti'nin 60 Hükümeti ve Programları*, Türkiye Kamu – Sen Yay., Ankara.

ÖZDEMİR Mehmet (1997) *Cumhuriyet'ten Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB Yay., Ankara.

SİLER Oya (1975) "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler, Tartışmalar, (8 - 10 Haziran 1973)*, Ed.: Osman Okyar, H.Ünal Nalbantoğlu, HÜ Yay., Ankara.

TAŞKIN Figen (2007) *Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu*, İÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

TEKELİ İlhan, Selim İlkin (1997) *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, TCMB Yay., Ankara.

TEKELİ İlhan, Selim İlkin *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ Yay., Ankara.

TEZEL Yahya Sezai (1994) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923 – 1950*, TVY Yay., İstanbul.

TOKEL Dilek (2011) *Para Politikası ve Faiz Kararları Arasındaki İlişki: Teorik ve Uygulamalı Yaklaşım*, MÜBSE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

TOPRAK Zafer (1982) *Türkiye'de Milli İktisat***,**Yurt Yay., Ankara.

ULRİCH Edmond (1936) *Harpden Sonra Avrupa'da Merkez Bankalarının Tensiki Prensipleri*, Çev.: Süleyman Hikmet Baban, Ulus Matb., Ankara.

UYGUN Mehmet Şerif (2008) *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Türk Devlet Teşkilatındaki Yeri ve Avrupa Merkez Bankası İle Karşılaştırılması*, GÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

VARLI Arzu (2010) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Parasal Alanda Kurumsal Düzenlemeler: T.C. Merkez Bankası,* MÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

WALLERSTEİN Immanuel (2004) *Modern Dünya-Sistemi I, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri,* Çev.: Latif Boyacı, Bakış Yay.,İstanbul.

YILDIZ Gültekin (2008) *Osmanlı Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyopolitik Etkileri, (1826 – 1839)*, MÜTAE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.